

УДК: 94(477):271.4:325.54 «1967/1973»

DOI: 10.26661/swfh-2019-52-042

Пастирські візити патріарха Йосифа Сліпого, 1967 – 1973

С. Штука

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
shtuka081@gmail.com*

Ключові слова: греко-католики, Йосиф Сліпий, українська діаспора

У статті розглядається діяльність глави ГКЦ Йосифа Сліпого в середовищі діаспори в 1967-1973 рр. Особливу увагу приділено аналізу відвідин українських поселень по цілому світу для згуртування українців в еміграції та розбудові культурних й освітніх осередків.

Pastoral visits by Patriarch Josyph Slipyi, 1967 – 1973

S. Shtuka

Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University

Key words: Greek Catholics, Josyph Slipyi, Ukrainian Diaspora

This paper presents the activities of the GCC's leader, the Patriarch Josyph Slipyi, within the Ukrainian diasporas in 1967-1973. Particular attention is paid to the analysis of the visits of Ukrainian settlements around the world to unite Ukrainians in the emigration and reproduction of cultural and educational centers.

Йосиф Сліпий - визначна особистість в історії церкви та українського народу. Багатогранність інтересів, масштабність інтелекту, динамізм характеру і могутність його волі можна порівняти хіба що з титанами ренесансу чи духовними велетами інших епох. Життя та діяльність митрополита заслуговує особливої уваги, адже після вісімнадцятирічних ув'язнень він зумів заявити про себе та Греко-католицьку церкву (далі ГКЦ) на цілий світ. Ця резонансна подія ще довго обговорювалась у світовій громадськості та була висвітлена на сторінках преси. Зазначимо, що, прибувши до Риму, Йосиф Сліпий поринув у церковну та громадську діяльність.

На основі опублікованих джерел та літератури розглянуто діяльність Йосифа Сліпого 1967-1973 рр. в еміграції. У статті досліджено участь священнослужителя у громадському та церковному житті українців діаспори, проаналізовано особливості його місіонерської діяльності, провідне місце в якій відведено побудові храмів, читання лекцій та відкриття навчальних закладів.

Комплексних напрацювань, які б охоплювали цей період життя та діяльності Й. Сліпого, є небагато. Історіографія діаспори представлена більш широко. Окреме місце в ній займають ґрунтовні праці Мілени Рудницької [11] та Ярослава Пелікана [11]. Варто відзначити і напрацювання дослідників духовної спадщини Й. Сліпого: отця Івана Хоми [13], Ольги Вітошинської [4], Івана Дацька [2; 3] та Дарії Маркусь [5]. Вони займалися вивченням пастирських візитів Й. Сліпого. Світова преса і телебачення та інші засоби інформації висвітлювали це питання.

Приїхавши до Риму Йосиф Сліпий розгорнув активну діяльність, якої не можна було очікувати від 71-річної людини. «Мойсей українського народу», як його ще називали, відправляв щотижневі богослужіння та займався просвітницькою діяльністю [7, с. 63]. Патріарх заснував Український католицький університет св. Климента (з 1963 р.), науково-видавничу працю при ньому, звів Собор святої Софії (посвячений у 1969 р.), придбав та відновив парафіяльний храм Жировицької Матері Божої для українців (посвячений 1971 р.), при якому відкрив музей [2, с. 18].

За сприяння митрополита українці в діаспорі активізували свою інформаційну діяльність. Слід зазначити, що для наших співвітчизників було досить важливо знати про події за кордоном. Релігійні новини греко-католики дізнавались через західні радіостанції, зокрема, «Радіо Свобода», «Радіо Ватикан», «Голос Америки» та ін. Більшість ефірного часу на цих радіостанціях присвячувалась діяльності кардинала Йосифа Сліпого [1, с. 154].

Зауважимо, що митрополит звернув особливу увагу на видавництво української релігійної літератури. Хоч в умовах радянського режиму не йшлося про розповсюдження цих книг, але окремі видання потрапляли на Україну. Партійні діячі у Львівській області згадували про поширення в середовищі підпільних греко-католиків брошури «Мовчазна церква». Окрім інформаційної підтримки патріарх зумів налагодити матеріальну допомогу для мирян в Україні. У систему фінансової та матеріальної допомоги були включені релігійні та мирянські організації української ді-

аспори і католицького світу. У 1970 р. лідер ГКЦ заснував Товариство Св. Софії з метою об'єднати усі зусилля для допомоги українцям на Батьківщині та на поселеннях [1, с. 156].

Однак духовна та просвітницька діяльність Йосифа Сліпого не обмежувалась лише територією Італії. Щоб згуртувати українців він вирушає в місійні подорожі до країн, де вони живуть, виголошує проповіді та промови, підносить їх дух та закликає до єдності.

У 1968, 1970, 1973 і 1976 роках кардинал Сліпий здійснює подорожі країнами Америки, Австралії та Європи, щоб зміцнити зв'язки з вірними діаспори, поживавити церковно-релігійне життя та репрезентувати Греко-католицьку церкву на чужині. Бере участь у трьох міжнародних єхаристійних конгресах (Бомбей, Богота, Мельбурн) [1, с. 156]. У кожній країні, де побував Блаженніший Йосиф Сліпий, навіть там де українців було дуже обмаль, його приймали на найвищому державному рівні. Президенти, прем'єр-міністри, голови сеймів і сенатів зустрічалися із ним на окремих аудієнціях із дотриманням офіційного протоколу. Міські управи дарували йому золоті ключі міст та надавали статусу почесного громадянина. Так, наприклад, на аргентинській печатці було зображення патріарха та вказано час перебування. На знак шани та поваги Йосиф Сліпий отримував велику кількість цінних подарунків [4, с. 9].

«Йосиф Сліпий прагнув, щоб українці повсюди відчували, що належать до одного народу і однієї церкви», – наголошував Любомир Гузар.

Для об'єднання української діаспори він відвідав основні місця її розселення. Величезну вагу у відновленні єдності українства на всіх континентах мало живе спілкування Кир Йосифа із українським людом. Упродовж 1968-1973 рр. він відвідував українських вірних на поселеннях у: Канаді, США, Колумбії, Венесуелі, Перу, Аргентині, Парагваї, Бразилії, Австралії, Новій Зеландії, Німеччині, Іспанії, Португалії, Англії, Франції, Австрії, Індії, Мальті (всього понад 14 країн) [6].

Метою Йосифа Сліпого було те, щоб кожне значне згромадження українців у містах мало свій культурний і духовний центр. У той же час він був раціональним у господарських справах і цьому навчав українців в еміграції.

Свою подорож Йосиф Сліпий розпочав із Канади (червень 1968 р.) – саме в цій країні і дотепер знаходиться найбільше згромадження українців. Перший день перебування Блаженнішого Кир Йосифа в Канаді, що одночасно був першим днем його зустрічі з українськими народними масами на чужині, показав, якою великою і мобілізуючою

є ідея єдності ГКЦ. Він відвідав Торонто (близько 20 тис. українців вітали Йосифа Сліпого), Вінніпег, Едмонт, Оттаву та Монреаль [4, с. 13].

У Канаді Йосиф Сліпий зустрівся із хворим митрополитом православної церкви Іларіоном (Іваном Огієнком) [8]. Варто додати, що кардинал підтримував дружні відносини з православними ієрархами, зокрема митрополитом Іваном Теодоровичем та архієпископом Мстиславом Скрипником. Власне, організатором зустрічі Йосифа Сліпого з Іваном Теодоровичем у США був колишній посол з Волині до польського сейму, православний єпископ – Мстислав Скрипник. Цей факт свідчить про толерантне ставлення та далекоглядність поглядів настоятеля ГКЦ [9, с. 56].

Наступною зупинкою були США. Саме у цій свободолюбній країні департамент поліції повідомив про погрози для життя Йосифа Сліпого. Однак це аж ніяк не вплинуло на програму відвідин кардинала. У Філадельфії, Чикаго, Вашингтоні, Стемфорді приймали на найвищому рівні шанованого гостя. Він зустрівся з українським згромадженням, відвідав університет Лойоли, що надав йому почесне звання доктора гуманітарних знань та пластунами (серед яких юна Квітка Цісик, згодом відома американська співачка українського походження) [4, с. 21].

Візити Блаженнішого Йосифа на північноамериканському континенті є однією з найвидатніших подій у житті української громади. Ця людина почала у нових умовах будувати тривкі підвалини для збереження ГКЦ у діаспорі та для її майбутнього відродження на Україні.

Два місяці перебував Йосиф Сліпий на північноамериканському континенті, де спілкувався з українцями про розбудову освітніх осередків для молоді. А 17 серпня 1968 р. вирушив до містечка Богота (Колумбія) для участі в Міжнародному Єхаристійному конгресі (16-28 серпня) на який прибув папа Павло VI та 16 кардиналів) [4, с. 31]. У своєму виступі кардинал Йосиф Сліпий підкреслив віковічні традиції багатомільйонного українського народу.

25 серпня Йосиф Сліпий вирушає до Венесуели, близько двох тисяч українців вітали настоятеля ГКЦ. У Каракасі громада збудувала свою церкву настоятелем якої був отець Хрущ. У переповненій катедрі кардинал відправив службу, де співав спільний хор греко-католиків та православних.

У Парагваї патріарх зазначив, що завдяки українському товариству «Просвіта» земляки мають змогу вчити дітей читати і писати рідною мовою [4, с. 34].

У вересні 1968 року кардинал відвідав Аргентину, його приїзд співпав із сімдесятою річницею за-

снування українських поселень. У містечку Бовена на честь візиту Йосифа Сліпого вуличку перейменували на «Україна». Кардинал освятив український собор святої Покрови. Для збереження української церкви та нації відкрилася українська гімназія у Буенос-Айресі та філія Українського католицького університету (далі УКУ).

У Південній Америці наш патріарх відвідав Венесуелу, Перу та Бразилію. У серпні 1968 р. Йосиф Сліпий приїздить до Венесуели, що викликало зацікавлення, адже тут була створена у 1966 р. українсько-католицька парафія. У Перу досить обмаль української діаспори та й приїзд владики був несподіваний. Йосиф Сліпий прибув у товаристві секретаря Мирослава Марусина, з яким він відвідає різні релігійні організації у Лімі [4, с. 36].

Кардинал приїхав до Бразилії, щоб зустрітися з українськими громадами. Він турбувався складом числа вірних у парафіях. У місті Сао-Каetano-ду-Сул зустрівся з представниками української православної церкви [4, с. 40].

У жовтні 1968 року кардинал Сліпий прибув до Австралії та Нової Зеландії, де перебував повних 15 днів. На летовищі міста Сідней привітали патріарха папський нунцій, владику Іван Прашко (колишній студент Йосифа Сліпого), священники, пластуни, сумівці, журналісти та близько 400 українців. Йосиф Сліпий подякував за гостинність та вибачився за проблеми зі слухом, оскільки упродовж чотирьох місяців перебував у поїздах літаком [4, с. 63]. Це єдиний випадок, коли настоятель ГКЦ поскаржився на стан свого здоров'я під час заокеанських подорожей.

1969 р. Йосиф Сліпий відвідав співвітчизників у Німеччині, а саме: у Мюнхені, Новому Ульмі, Крефелд-Траар, Гамбурзі, Ессені, Ганновері. 20 тисяч українців зустрічали його. Український вільний Університет Мюнхена надав йому почесне звання доктора. Згодом, у 1977 р., Сліпий виділить близько одного мільйона німецьких марок для приміщення цього університету. Також кардинал висловив побажання збудувати українську катедру в цьому місті. Додамо, що в цей період відбулася і зустріч з президентом Густавом Гейнеманом. Саме під час перебування кардинала у Німеччині вийшов номер газети «Цюрхер Цайтунг» (Швейцарія) від 21 вересня 1969 року, заголовок якої – «Йосиф Сліпий патріарх України» [4, с. 72]. Це підтверджує, що Блаженніший мав авторитет серед земляків в Україні й у діаспорі, який рівний патріаршому.

У Франції кардинал відвідує майже кожний осідок українців. У Парижі він зустрівся з урядовими представниками та духовенством. Президент Франції, що був у відпустці, коли дові-

дався про прибуття Блаженнішого, повернувся з відпустки, щоб гідно прийняти Йосифа Сліпого. Аудієнція у Жоржа Помпіду, президента Франції, проходила на офіційному рівні, що підкреслювало статус шанованого гостя. Окрім офіційних зустрічей, відвідин університетів і наукових установ, Сліпий особисто відвідав могилу королеви Франції Анни, дочки Ярослава Мудрого, в містечку Санлісі. Йосиф Сліпий приїздив до Ліона, Лізії, Меца, Маквінера, Ліля, Люрда та інші місцевості. У Люрді він виголосив проповідь «Про мученицьку церкву», в якій проаналізував нелегке становище українського народу та церкви [14].

Весною 1970 р. Іспанія прийняла кардинала. Він відвідав Толедо, Гранаду та Ель-Ескоріаль. Попри свою неймовірну зайнятість владику ГКЦ ніколи не забував про справи мистецтва. Перебуваючи в Іспанії, Блаженніший спеціально поїхав до монастиря Венедиктів у містечку Монсеррат, бо знав, що там зберігається старовинна східнохристиянська плащаниця. Зворушені приїздом, Сліпого монахи відшукали її, і з вдячністю подарували достойному гостеві. Яку згодом він привіз до Риму [12, с. 27]. У Мадриді настоятель ГКЦ зустрівся з найкращим оратором Іспанії, професором історії та філософії, членом парламенту, Адольфом Муньо-Альонсом. Він виголосив промову, яка прозвучала італійською та іспанською мовами, про тернистий шлях України, але наголосив, що українська церква і народ вийдуть переможцями, а країна буде вільною державою. Й. Сліпий дякував за гостини та висловив бажання про існування української школи в Мадриді. За кілька хвилин до від'їзду йому повідомили про відкриття школи [14].

Не меш гостинно зустріли Йосифа Сліпого Англія та Португалія. У Португалії очолив прощу до Фатіми та відправив службу у її базиліці, для численних паломників. Відвідав семінарію в Олівайс. В Англії патріарх дав пресконференцію, де поспілкувався із польськими журналістами. Зокрема, вони зауважили, що у поляків та українців багато спільного.

Як Верховний архиєпископ з патріаршими правами Йосиф Сліпий скликав кілька синодів Української греко-католицької церкви, з яких важливіші: 1969, 1971 і 1973 рр. На останньому з них була ухвалена конституція патріархального устрою для ГКЦ. Своє розпорядження Сліпий вміщував у «Благовіснику Верховного Архиєпископа візантійсько-українського обряду», який виходить з 1964 р.

Конституція Українського Католицького Університету дозволяла відкривати його філії в інших місцевостях, якщо для цього були створені належні умови. Така філія відкрилась у Буе-

нос-Айресі (1968 р.), оскільки там проживали значна кількість українських поселенців, два професори УКУ та кандидати на професорське звання. Заснування філії збігалося із 70-річчям українського поселення в Аргентині. Філія мала запобігати денаціоналізації українців і водночас сприяти тому, щоб українська спільнота в Аргентині внесла нову частку в скарбницю її культури. Також УКУ мав допомогти зупинити асиміляційні процеси українців у Канаді (філія в 1977 р.), США (філія в Чикаго, 1973 р., Вашингтоні, 1976 р., Філадельфії, 1977 р.) та Англії (1979 р.) [15]. Безперечно, що після відкриття філій УКУ в цих країнах українські духовні семінарії вже не змушені були посилати своїх кандидатів до римсько-католицьких університетів на богословські студії.

З 1970 року при УКУ проводилися літні курси для українських студентів із різних країн поселення [5, с. 37]. Таке рішення було прийнято на архієпископському Синоді, який відбувся 29 вересня – 4 жовтня 1969 року під керівництвом Блаженнішого Кардинала Кир Йосифа. Вітчизняні богослови зазначають, що напис над входом УКУ «Істина і любов науки собирає в розсіянні сущих» якнайкраще відповідає меті та завданням літніх курсів УКУ, які організовували для української молоді і всіх тих, хто бажає доповнити, поглибити свої знання про рідну Церкву, історію, культуру, мову українського народу. Так, наприклад, часопис «Вісті з Риму» повідомляв, що четвертий літній Семестр на УКУ почався 19 червня 1973 р. о 9 год. в приміщенні Університету. На перших заняттях було близько 40 студентів із різних країн світу [5]. Можна стверджувати, що українознавчі студії були потрібні нашій молоді не лише для гармонійного розвитку особистості, але й, що найголовніше, для усвідомлення себе повноцінним членом української Церкви й народу. Навчання відбувалося щоденно у першій половині дня, а потім студенти мали змогу оглянути історичні місця Риму та його околиць. Для викладання на курсах запрошувалися провідні професори з Європи, США та Канади, фахівці поодиноких українознавчих наук. У контексті історико-педагогічного дослідження цього аспекту проблеми доцільно виокремити діяльність доктора І. Музички, а зокрема тему його лекції «Виховні вартості у християнській педагогіці» [2, с. 31]. Безперечно, організація літніх курсів при УКУ дала можливість українській молоді краще вивчити історію, мову та засвоїти традиції рідного народу, а також пізнати свій обряд з усіма його духовними та культурними особливостями.

Як стверджують історичні джерела, владики

УГК добре розуміли, що отці-душпастирі відіграють надзвичайно важливу роль в житті Церкви й народу, і тому архієпископський Синод, що відбувся у 1969 р. в Соборі Святої Софії в Римі, постановив створити при Українському Католицькому Університеті Осередок душпастирських студій, де греко-католицьке духовенство з різних країн світу могло зустрічатися, обмінюватися досвідом, ознайомлюватися з актуальними проблемами життя Церкви на різних континентах під впливом різних культур. Окрім цього, під керівництвом висококваліфікованих професорів – отримати відповідний вишкіл для успішної душпастирської праці. Також при УКУ Синод постановив створити окремий Осередок беатифікаційних студій. Українські богослови та релігієзнавці відстоювали думку, згідно з якою у ХХ ст. жодний інший народ не мав стільки мучеників за віру, як наш український. Природно, що виникала потреба пропагувати й публікувати на різних мовах світу праці про їхнє життя, збирати всі необхідні матеріали, для відзначення Церквою їхніх геройських чеснот та святості.

Особливо наголошуємо на тому, що Синод підтримав ідею світових з'їздів української католицької молоді, яка б дала можливість нашій молоді з різних країн світу краще ознайомитись із духовно-культурною спадщиною свого народу, окреслити план спільної діяльності для добра Церкви й народу [16]. Загалом, аналізуючи роботу гуртків з'їзду «Української Христової Молоді», вивчаючи тематику дискусій та склад її учасників, отець доктор І. Дацко робить висновок, що «українська молодь хоче пізнати Христа, релігія є прилягаючою вартістю для молодої людини, якщо вона її усвідомлює в особистий і життєвий спосіб» [3].

У 1971 р. архієпископ Сліпий приїздить до США на засідання Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ). Після цих відвідин, він пише звернення до українців Канади: «Ви мусите триматися разом однією мовою, однією вірою в Христа, однією молитвою, однією системою богослужіння, одним обрядом, однією національною українською свідомістю, однією великою любов'ю до нашої спадщини князів і воїнів, до нашої культури, літератури, мистецтва, до наших традицій і звичаїв державницького правління, скріплених нашою історією багато століть». Потрібно «засвідчувати єдність української нації в усіх країнах».

У жовтні 1971 р. Сліпий посвячує відновлений храм Сергія і Вакхи та відкриває музей українського мистецтва (на 1976 р. нараховував 10 тисяч експонатів) [12].

З 18-25 лютого 1973 р. Йосиф Сліпий відвідує сороковий Євхаристійний конгрес в Мельбурні

(Австралія). У «Пастирському посланні після других всесвітніх відвідин українських поселень» йдеться про участь Йосифа Сліпого в сороковому всесвітньому Євхаристійному конгресі в Мельбурні (Австралія) і відвідини Японії та Китаю. Візити до Тайваню та Японії дали можливість пізнати життя та оригінальну східну культуру. Значно вплинули на кардинала і відвідини «Fu jep» Католицького Університету (заснований у 1923 р. в Пекіні і відновлений 1961 р. в Тайпеї) та «Joshi Daigaku» Католицького університету в Токіо (заснований 1913 р.). Ця поїздка, як зазначав настоятель ГКЦ, носила більш пізнавальний характер, з метою ознайомлення з традиціями та особливостями Сходу [9, с. 59]. Скориставшись нагодою, він відвідав громади США та Канади.

В 1976 р. у 84-річному віці Йосиф Сліпий здійснив свою останню подорож, відвідавши українців в Північній Америці і в Німеччині [13, с. 154].

Таким чином, діяльність Йосифа Сліпого була

націлена на розбудову української громади й поширення впливу ГКЦ. Емігранти, які потрапляли в кількісно переважаюче мультикультурне оточення опинялися під загрозою повної асиміляції. Однак завдяки подорожам патріарха вони отримали можливість зберегти свою церковну ідентичність.

Візити Блаженнішого Йосифа сколихнули цілий світ, зустрічі з державними посадовцями та шанованим духовенством, молодіжними організаціями й емігрантами, не могли залишити байдужим нікого, щодо проблеми багатомільйонного українського народу, який переживає не найкращі часи.

Враховуючи сказане вище, можемо стверджувати, що Йосиф Сліпий, відзначався непересічною працездатністю та працьовитістю. Як людина з широким світоглядом, священник не зосереджувався на праці в якомусь певному напрямі, а дбав про забезпечення широкого спектру духовних, матеріальних та культурних потреб українського народу в діаспорі, їх консолідації.

Список літератури та джерел

1. Бублик Т. Діяльність патріарха Йосифа Сліпого щодо легалізації УГКЦ у світлі радянських документів (1960-1980-і роки) [Електронний ресурс / Т. Бублик / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. Вип. 37. – С. 152-157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2013_37_32
2. Дацько І. Діяльність Патріарха Йосифа поза межами Києво-Галицької митрополії / І. Дацько // Християнський голос. Збірник пам'яток самвидаву Комітету захисту Української Католицької Церкви. – Львів: в-во УКУ, 2007. – С. 11-51.
3. Дацько І. Римський період наукової діяльності Патріарха Йосифа / І. Дацько // Патріарх Йосиф Сліпий як визначний український ієрарх, науковець та патріот: Матеріали Міжнародної наукової конференції (20 вересня 2002 р., Київ). – К., 2002. – С. 78-89.
4. Вітошинська О. Подорожі Блаженнішого Кир Йосифа VII, 1968-1970: У світлі чужої преси / О. Вітошинська. Ллд – Рим ; Париж, 1972. – 143 с.
5. Маркус Д. Слідами українців в Італії / Дарія Маркус ; Укр. катол. ун-т, Реліг. т-во «Свята Софія», Укр. катол. освіт. фундація = *Ukrainica in Italy / Daria Markus* : [путівник]. - Вид. 2-ге, допов. - Л. ; Рим ; Чікаго : Вид-во Укр. катол. ун-ту, 2011. – 139 с.
6. Михалейко А. «Звільнено мене, та не привернено волі моїй рідній Церкві» / Андрій Михалейко // Патріархат. – №1(434) – 2013. – С.7-11.
7. Михайлишин М. М. Блаженніший Йосиф Сліпий та ідея патріархату УГКЦ / М. М. Михайлишин. – Львів: Свічадо, 2007. – 192 с.
8. Мороз В. Йосиф Сліпий: «Поставте собі питання: що про вас одного дня скаже історія?» [Електронний ресурс] / Володимир Мороз. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/History/185683>
9. Пастирське послання після других всесвітніх відвідин український поселень від 1973 // Благовісник верховного Архієпископа візантійсько-українського (греко-руського) обряду. Рік IX. Кн. 1-4 / відп. Ред. І. Хома. – Кастельґандольфо : [б. в.], 1973. - 104+[265] с.
10. Пелікан Я. Ісповідник віри між Сходом і Заходом: портрет українського кардинала Йосифа Сліпого / Я. Пелікан. – К.: Варта, 1994. – 304 с.
11. Рудницька М. Невидимі стигмати / М. Рудницька. – Рим [та ін.] : Товариство за патріархальний устрій Української Католицької Церкви, Видавнича комісія, 1971. – XIV, 538 с.
12. Сидор О. Патріарх Йосиф Сліпий і мистецтво / О. Сидор. – Київ-Рим: Видавництво товариства «Свята Софія», 2012. – 456 с.
13. Хома І. Патріарх Йосиф / І. Хома. – Львів: Вид-во «Дон Боско», 2009. – 171 с.
14. Федорів Ю. Дещо з життя Патріарха Йосифа / Ю. Федорів // Патріархат. – №9(201) – 1987. – С.4
15. Шафран Т. Патріарх Йосиф Сліпий – духовний борець за українську державність [Електронний ресурс] / Т. Шафран / Режим доступу: <http://www.sde.org.ua/component/k2/item/1939-patriarkh-josyf-slipuj-dukhovnyj-borec.html>
16. Щербяк Ю. Провідна роль Українського католицького університету в освітньо-виховній діяльності церкви (друга пол. XX ст.) / Ю. Щербяк // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – №1. – Бердянськ: БДПУ, 2007. – 220 с.